

UDC 796(438-21)"1949/1956":323.74(470)(091)

PRZEMIANY W SPORCIE ŁÓDZKIM PO 1956 r.

Julian Jaroszewski¹

¹Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie, Wydział Nauk o Zdrowiu, Konin, Polska
julian.jaroszewski@konin.edu.pl

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2020-02-44-52>

Streszczenie

Ruch sportowy, podobnie jak i inne sfery życia społecznego, znajdował się w państwach komunistycznych pod ścisłą kontrolą. Nadzieją na jego demokratyzację była «odwilż» po śmierci Józefa Stalina w 1953 r. Nadzieje społeczeństwa polskiego rozbudził rok 1956, kiedy w konsekwencji fali żądań i krytyki społeczeństwo wymusiło złagodzenie polityki wewnętrznej. O konieczności nieuniknionych zmian przeświadczone było także kierownictwo Głównego Komitetu Kultury Fizycznej. Dążyło jednak, aby kierunek i tempo przemian pozostawały pod ścisłą kontrolą aparatu partyjnego. Mimo że przemiany popaździernikowe w sporcie łódzkim podążały w głównym nurcie, można jednak dostrzec ich lokalną specyfikę. Wynikały one m.in. z funkcjonujących w tym regionie dwóch komitetów kultury fizycznej, oddzielnych dla samej Łodzi i dla województwa. Proces zmian w Łódzkiem zainicjowała ogólnopolska narada aktywu sportowego, w której uczestniczyli delegaci z tego okręgu. Zarówno narada, jak i późniejsze zmiany były ściśle nadzorowane przez władze partyjne, które zadbały o obsadzenie kluczowych stanowisk partyjnymi działaczami. W konsekwencji obrad i uchwał do swoich tradycyjnych nazw powróciła większość klubów i stowarzyszeń sportowych z terenu województwa łódzkiego. Proces ten nie dotyczył wszystkich. Próba reaktywacji Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» nie zyskała przychylności aparatu partyjnego, była to bowiem kontrpropozycja do tworzonego przez komunistów Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej. Sekcje sportowe funkcjonujące do 1956 r. przy Wojewódzkim Komitecie Kultury Fizycznej oraz Łódzkim Komitecie Kultury Fizycznej, po połączeniu, odtworzyły działające do 1949 r. okręgowe związki sportowe. Przemiany popaździernikowe były impulsem do powrotu do działalności sportowej działaczy relegowanych po 1949 r.

Słowa kluczowe: sport, przemiany, październik 1956, Łódź.

Julian Jaroszewski. Changes in the Sport of Łódź After the Year 1956. The sport movement along with other aspects of social life was strictly controlled in the communist countries. After Joseph Stalin's death in 1953 the «thaw» was a hope for democratization. On the other hand, a hope for the Polish society appeared in 1956 when, after a wave of demands and criticism, people enforced the liberalization of home politics. The Head Committee of Physical Culture also believed in the necessity of unavoidable changes. It aimed, however, at the rigid control of the direction and the tempo of the changes by the party apparatus. Although post-October changes followed the mainstream ones, the local specificity can be noticed. They resulted, among the others, from the fact that there existed two committees of physical culture, one in the city of Łódź, the other one in the voivodeship. The process of changes in Łódzkie region was initiated by the national council of sport activists in which regional delegates participated. Both the meeting itself and further changes were scrutinously supervised by party authorities. As a consequence of talks and implemented acts the majority of clubs and associations returned to their traditional names. Sport activists expelled after 1949 were welcome to work in them. This process did not concern all of them. An attempt to reactivate 'Sokół' Gymnastics Association was not approved by party authorities because it was a counter proposition to The Society for the Promotion of Sport and Physical Activity – a unit newly created by the communists. Previous sport sections functioning under The Voivodeship Committee of Physical Culture and Łódzki Committee of Physical Culture, after being combined, reflected county sport unions that were in operation until 1949.

Key words: sport, changes, October 1956, Łódź.

Юліан Ярошевські. Зміни в лодзькому спорті після 1956 р. Спортивний рух, як і інші сфери суспільного життя, у комуністичних країнах підлягав суворому контролю. Надії щодо його демократизації пов'язували з відлигою, яка настала після смерті Йосипа Сталіна в 1953 р. Польське суспільство натомість плекало свої великі сподівання на покращення в 1956 р., коли після хвиль обурень і критики таки вдалося внести зміни до внутрішньої політики й послабити тоталітарну владу. У необхідності немінучих перемін було переконане також керівництво Головного комітету фізичної культури. Утім, напрям і темп цих змін мали перебувати під пильним наглядом членів партійного апарату. Незважаючи на те, що зміни в спорті після жовтня 1956 р. відповідали загальним напрямом розвитку, можна помітити також їх локальну специфіку. Таке явище зумовлено, зокрема, діяльністю в цьому регіоні двох комітетів фізичної культури – окремо для самої Лодзі й для воєводства. Поштовхом до змін у Лодзькому воєводстві стала загальнопольська нарада спортивного активу, учасниками якої були делегати з цього округу. Сама нарада, як і пізніші зміни, відбувалася під прискіпливим контролем партійної влади, яка на ключові посади призначила партійних діячів. У результаті засідань та ухвал відновлено всі попередні назви більшості спортивних клубів і товариств на території Лодзького воєводства. Цей

процес стосувався не всіх. Спроби відновлення діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» члени партійного апарату звели нанівець, адже це була контрпропозиція Товариству сприяння розвитку фізичної культури, яке створювали комуністи. Після об'єднання спортивні секції, що функціонували до 1956 р. при Воєводському комітеті фізичної культури та Лодзькому комітеті фізичної культури, відновили діяльність регіональних спортивних товариств, які працювали до 1949 р. Зміни в спорті після жовтня 1956 р. дали можливість спортивним діячам, відстороненим після 1949 р., повернутися до виконання професійних обов'язків.

Ключові слова: спорт, зміни, жовтень 1956, Лодзь.

Wstęp. Październik 1956 roku rozbudził nadzieję na liberalizację systemu i odzyskanie pełnej wolności. Był to okres, kiedy do głosu doszło polskie społeczeństwo. Z biernej masy pozostającej w strachu, zaczęło śmiało wyrażać opinie i żądania, stając się podmiotem życia społecznego. W przestrzeni publicznej, obok haseł patriotycznych, dało się słyszeć żądania zerwania z uzależnieniem od Związku Radzieckiego. Niespotykana po II wojnie światowej aktywność obywatelska wymusiła na komunistach samokrytykę i zrewidowanie dotychczasowych działań. Z więzień zwolniono politycznych przeciwników i złagodzano cenzurę. Więś uwolniono od przymusowej kolektywizacji, gwarancję stabilności uzyskała zwalczana dotychczas drobna przedsiębiorczość. Społeczności miast, miasteczek oraz wsi oczekiwały wzrostu stopy życiowej i zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych.

Przemiany te zainicjował referat Nikity Chruszczowa, wygłoszony po śmierci Józefa Stalina podczas XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (24–25.02.1956), ukazujący zbrodnie systemu stalinowskiego. Niestabilna w tym czasie sytuacja polityczna w bloku wschodnim największe zmiany wywołała w Polsce [37]. W Komitecie Centralnym (KC) Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) doszło do walki o władzę, z której zwycięsko wyszedł Władysław Gomułka. Reprezentując nurt narodowy, dążył do uniezależnienia PZPR od Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR). Aktywność społeczeństwa, zarówno intelektualistów, jak i robotników, wywarła duży wpływ na przebieg tych wydarzeń. Nie doprowadziło to jednak do końca komunistycznego totalitaryzmu, który w łagodniejszej formie przetrwał w Polsce jeszcze ponad trzy dekady.

Październik 1956 r. nie ograniczał się tylko do Warszawy czy Poznania. Fala przemian dotarła do wszystkich zakątków kraju. Podobnie jak w innych regionach, także w Łodzi i województwie łódzkim jesienią 1956 r. nastąpiło duże ożywienie społeczne. Na wiecach i zebraniach poruszano nurtujące ludzi problemy. Mimo że województwo łódzkie zasadniczo podążało w głównym nurcie przemian, można dostrzec ich lokalną specyfikę. Świadomość przemieszczających się radzieckich oddziałów wojskowych (w kierunku Warszawy) uświadamiała zagrożenie ze strony ZSRR. Nasiliło to antyradzieckie nastroje oraz żądania wycofania z polski wojsk wschodniego sąsiada. Jednak obawa przed przerodzeniem się kryzysu w zbrojny konflikt oraz ciągle żywa pamięć o ofiarach wojny i niedawnej interwencji Sowieców na Węgrzech skłaniała do porozumienia. Spowodowało to, że «łódzki Październik 1956» nie został w pełni wykorzystany, a brak trwałych zmiany w układzie politycznym umożliwił komunistom stopniowe pełne odzyskanie kontroli.

Cel i metoda badań. «Odwilż» po śmierci Stalina oraz wydarzenia polityczne w kraju w 1956 r. zapoczątkowały destalinizację we wszystkich obszarach działalności społecznej. Proces ten objął także ruch sportowy. Konsekwencje wydarzeń politycznych i ich wpływ na przemiany w sporcie polskim był w kręgu zainteresowania badaczy dziejów sportu polskiego, ale dopiero przywrócenie swobody badań naukowych umożliwiło publikację wyników ich dociekań. Ze zrozumiałych względów pierwsze opracowania dotyczyły przemian ogólnopolskich [39; 52; 67; 68]. Sytuacja w poszczególnych regionach stanowiła tło ogólnokrajowej tendencji. Jednak i tu zainteresowanie przemianami popaździernikowymi przyniosło wartościowe publikacje z tzw. prowincji [66]. Region łódzki nie doczekał się opracowań. Może to sprawić mylne wrażenie o pełnej kontroli władz komunistycznych lub braku aktywności łódzkiego środowiska sportowego. Tym bardziej celem artykułu staje się konieczność uzupełnienia tej luki i przedstawienia zachodzących procesów w sporcie łódzkim po 1956 r.

Sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jakie uwarunkowania determinowały przemiany w sporcie łódzkim po 1956 r.?
2. Jakie były różnice w zmianach, które wynikały z lokalnej specyfiki?

Praca ma charakter źródłowy. Zastosowano w niej dwie metody badawcze: analizę źródeł historycznych (indukcji, dedukcji, syntezy) oraz metodę porównawczą. W trakcie badań źródłowych przeprowadzono kwerendę zasobów archiwalnych: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Łodzi, Archiwum Zakładowego Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi. Cennym źródłem wykorzystanym w publikacji okazała się prasa lokalna i sportowa, oraz literatura uwzględniająca problematykę dziejów sportu.

Wyniki. Demokratyzację ruchu sportowego, choć w ograniczonym zakresie, sankcjonował dekret Prezesa Rady Ministrów ze stycznia 1956 r. o organizacji spraw kultury fizycznej, który nadał Głównemu Komitetowi Kultury Fizycznej (GKKF) więcej uprawnień w działaniu oraz składzie i trybie powoływania komitetów kultury fizycznej przy prezydiach rad narodowych [62]. Według ówczesnego wiceprzewodniczącego GKKF, Michała Jekiela, GKKF po raz pierwszy «otrzymał pełen nadzór nad działalnością wszystkich organizacji sportowych, uprawnienia do ustalania wytycznych programów obowiązkowego wychowania fizycznego w szkołach wszystkich typów, podniesiona została ranga Głównego Komitetu Kultury Fizycznej, który jest obecnie organem Rządu w zakresie kierowania sprawami kultury fizycznej i sportu» [33]. Jednak zmniejszenie o 50 % liczby członków ograniczyło jego uspołecznienie. Analizując składy utworzonych na przełomie sierpnia i września 1956 r. nowych komitetów kultury fizycznej dla województwa i Łodzi, zauważa się tylko częściowe odświeżenie. W ich składach ponownie znaleźli się sprawdzeni i zasłużeni działacze partyjni. Zabezpieczeniu kierowniczej roli partii służył tajny spis stanowisk, tzw. nomenklatura. Narzucał on obsadę najważniejszych stanowisk osobami wskazanymi przez komitety partyjne. W 1957 r. Komitet Łódzki (KŁ) PZPR nadzorował obsadę 220 etatów, kolejne pozostawały w gestii komitetów dzielnicowych [42]. Nie dziwi więc powołanie na stanowiska przewodniczących Józefa Okońskiego (Wojewódzki Komitet Kultury Fizycznej) [22]¹ czy Adama Torzewskiego (Łódzki Komitet Kultury Fizycznej – ŁKKF) [8]². Podczas pierwszego posiedzenia ŁKKF przewodniczący Torzewski chwalił dokonane zmiany, szczególnie imienny wybór członków: «Stało się dobrze, że działacze powołuje się imiennie, gdyż dawnej instytucji wyznaczały delegatów, którzy bronili tylko pewnych spraw dotyczących ich instytucji. Obecny zespół będzie widział dobro sportu całego miasta» [8].

Zmiany popaździernikowe ujawniły niezadowolenie w środowisku sportowym. «List otwarty w sprawie zwołania ogólnopolskiej narady aktywu sportowego», zamieszczony na łamach *Przeglądu Sportowego* w październiku 1956 r., krytykował ówczesną strukturę kultury fizycznej, określając ją jako «niedoskonałą, nie odpowiadającą potrzebom, zwyczajom i możliwościom naszego ruchu sportowego» [43]. «List» ten wymusił szybkie działanie GKKF, i już 26 października plenum GKKF podjęło uchwałę «w sprawie konieczności przyspieszenia procesów demokratyzacji ruchu sportowego i zwołania narad aktywu dla przedyskutowania i zaproponowania niezbędnych reform w strukturze sportu polskiego». Sygnalizowane zmiany zrywały z wytycznymi uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 28 września 1949 r. «w sprawie kultury fizycznej i sportu» [49]. Demokratyzacja życia sportowego polegać miała na odzyskaniu przez kluby sportowe osobowości prawnej, przekształceniu sekcji sportowych przy komitetach kultury fizycznej w związki sportowe, ograniczeniu aparatu komitetów kultury fizycznej oraz uprzywilejowania wojskowych klubów [53]. Inicjatywa środowisk dziennikarskich nie była zaskoczeniem dla władz partyjnych. Piotr Godlewski nie wyklucza nawet zainicjowania publikacji przez same władze GKKF, tym bardziej że treść «Listu» była znana przewodniczącemu Włodzimierzowi Reczkowi jeszcze przed jego opublikowaniem [39]. Artur Pasko zauważa, że szybkie zwołanie ogólnopolskiej narady aktywu sportowego było niekorzystne dla komunistów [52]. Czas potrzebny na opanowanie wydarzeń w kraju oraz do przygotowania się do narady umożliwiły Igrzyska XVI Olimpiady w Melbourne (Australia).

W województwie łódzkim zapowiadana demokratyzacja w sporcie oraz apel przewodniczącego GKKF (W. Reczka) do byłych działaczy sportowych spotkały się z spontaniczną odpowiedzią. W listopadzie 1956 r. *Dziennik Łódzki* informował o jednomyślności przedstawicieli sekcji sportowych ŁKKF w sprawie reaktywacji okręgowych związków sportowych, wspólnych dla województwa łódzkiego i samej Łodzi [78].

7 grudnia 1956 r. Otto Fiński, przedstawiciel GKKF, zapoznał działaczy sportowych z Łodzi z planami reorganizacji struktur polskiego sportu. Zmiany przenosiły kierownictwo GKKF do samorządów związków sportowych, skoncentrowały działalność związków sportowych na klubach sportowych oraz likwidowały Państwowe Przedsiębiorstwo Imprez Sportowych. Wysłannik GKKF przedstawił również zamiysł reorganizacji klubów i związków sportowych, rad związków sportowych oraz zarys szkolenia kadr

¹ W skład WKKF, oprócz Józefa Okońskiego, powołano: Edmunda Łuczaka (z-ca przewodniczącego), Henryka Bochenka (z-ca przewodniczącego). Członkami zostali Andrzej Dąbrowski, Czesław Karwowski, Witold Sumiński, Władysław Michałowski, Jan Ciałkowski, Kazimierz Ochocki, Jerzy Skotnicki, Zdzisław Stawowski, Kazimierz Borczyk, Kazimierz Kuchowicz, Franciszek Rolnik, Mieczysław Wójcicki.

² W skład Łódzkiego Komitetu Kultury Fizycznej, oprócz Adama Torzewskiego (przewodniczący), powołano: Franciszka Ganowskiego (z-ca przewodniczącego), Zbigniewa Lisa (z-ca przewodniczącego), oraz członków: Kazimierza Nowaka, Wiesława Kaczmarka, Adama Machowicza, Mirosława Skorusia, Konstantego Ekerta, Akima Golberga, Stefana Szulaka, Zygmunta Sikorskiego, Ignacego Kadzidło, Stanisława Grabowskiego.

sportowych. Myślą przewodnią łódzkiego spotkania było piętnowanie wypaczeń w łódzkim sporcie. Krytyka była tak powszechna, że dokonywali ją nawet ówczesni propagatorzy zmian, m.in. Jadwiga Głazewska [40]³. Podobnie jak kierunek i tempo zmian, także i krytyka była ściśle kontrolowana przez komunistów, «umiar» w krytyce błędów przeszłości zauważali obradujący działacze sportowi. Zebrani z zadowoleniem przyjęli deklarację usuniętych po 1949 r. działaczy Łódzkiego Klubu Sportowego o współpracy w ramach Rady Seniorów [47]. Łódzkie środowisko sportowe wybrało na ogólnopolską naradę delegację [16]⁴, którą zobligowano do przedstawienia postulatów [16; 47]⁵.

Głównym wnioskiem narady miejskiego aktywu sportowego było utworzenie jednego urzędu kultury fizycznej i związków sportowych wspólnych dla Łodzi i województwa łódzkiego. Zyskał on ogólną akceptację, jedynym oponentem był przewodniczący WKKF Józef Okoński [16; 47]. Wniosek ten okazał się głównym punktem obrad aktywu z terenu województwa. Dążący do zachowania odrębności komitetów Okoński powoływał się na dorobek sportowy, stanowisko obrad w powiatach oraz wskazał katastrofalne dla prowincji skutki ewentualnego połączenia. Aktyw sportowy województwa łódzkiego wypowiedział się przeciwko połączeniu związków sportowych [77]. Jednak lansowana teza o jedności wojewódzkiej narady nie była prawdą. Zignorowano postulat działaczy sekcji piłki nożnej o powołaniu jednego wspólnego dla województwa i Łodzi okręgowego związku piłki nożnej [55]. W ocenie *Dziennika Łódzkiego* celem narady nie było dobro sportu łódzkiego, lecz dbałość o zachowanie stanowisk pracy etatowych pracowników WKKF [76]. Zachowanie odrębności na pewno nie sprzyjało oszczędnościom, były bowiem przypadki, kiedy pieniądze wydatkowane na utrzymanie aparatu powiatowego kilkukrotnie przewyższały sumę dotacji dla sportowców. W styczniu 1957 r. lustrujący ŁKKF i WKKF w Łodzi przedstawiciele GKKF-u wnioskowali za oddzielnymi komitetami kultury fizycznej dla województwa i samej Łodzi, ale z równoczesnym powołaniem jednego związku sportowego dla poszczególnych dyscyplin [12].

³ Jadwiga Głazewska, po mężu Walasek (1914–1979) brązowa medalistka mistrzostw Europy w koszykówce (1938), mistrzyni Polski w koszykówce, lekkiej atletyce, łyżwiarstwie i hazenie.

⁴ Spośród 22 kandydatów łódzka narady wybrała następujący skład: M. Malinowski, W. Zatke, H. Konopka, J. Gałazewska, Z. Lis, S. Kadzidło, B. Stępień i Balcerzak.

⁵ Przy reformie sportu postulowano uwzględnienie następujących zasad:

1. Nadzór nad całością sportu winien sprawować Urząd Kultury Fizycznej (UKF) jako organ władzy ludowej. Na czele urzędu centralnego i okręgowych winni stać fachowcy mający odpowiednie kwalifikacje. W powiatach interesy urzędów reprezentować będą pełnomocnicy. UKF nie organizuje i nie prowadzi działalności bezpośrednio, lecz jedynie instruuje i kontroluje działalność. Jest odpowiedzialny za właściwą politykę inwestycji sportowych na terenie całego państwa. Przy urzędach działają rady społeczne jako organy doradcze.

2. Sport organizują i jego działalnością kierują państwowe związki sportowe. Ich strukturę ustalą same kluby członkowskie tych związków na właściwych zebraniach. Związki sportowe stanowić winny aparat społeczny od dołu do góry, wybierany w głosowaniu tajnym.

3. Prezesi związków sportowych na odcinku centralnym i okręgu stanowią komisje porozumiewawcze do obowiązków, do których należeć będzie koordynacja działalności i reprezentowanie interesów sportu wobec władz państwowych.

4. Powołanie 5-ciu federacji klubów sportowych: związków zawodowych, klubów spółdzielczych, klubów wojskowych, klubów akademickich i ludowych zespołów sportowych jest słuszne i celowe. W ramach tych federacji winna się zmieścić całość sportu polskiego. Federacje winny otoczyć swe kluby opieką organizacyjną i finansową ze szczególnym zwróceniem uwagi na prowadzenie w klubach pracy społeczno-wychowawczej.

5. Kluby w zasadzie winny być klubami wielosekcyjnymi, w niektórych wypadkach mogą być kluby jedno-sekcyjne. Klub opierać się winien na dzielnicy, na terenie której pracuje, w której posiada boisko i lokal klubowy. Opiekę nad klubem może mieć jeden lub więcej zakładów pracy.

6. Sportu masowego od sportu wyczynowego oddzielić nie można. Dlatego wszystkie organizacje uprawiające sport masowy winny znaleźć opiekę w istniejących dzielnicowych klubach sportowych. Dla prawidłowego prowadzenia działalności wychowania fizycznego i sportu masowego należy wydać specjalny miesięcznik lub dwutygodnik jako pismo, które poświęci swe treści dla spopularyzowania form organizacyjnych i działalności sportu masowego.

7. W roku 1957 sport winien otrzymać dotacje w tej samej wysokości co w roku 1956. Wydatkowanie uzyskanych sum przez urzędy, związki i kluby winno być dokonywane pod kątem zmniejszenia wydatków osobowych z wyraźną tendencją zwiększenia wydatków na inwestycje.

8. Zebrani uważają, że istnienie oddzielnych związków sportowych i urzędów kultury fizycznej dla okręgu i miasta jest niecelowe. W nowej strukturze należy uwzględnić jeden urząd i związki okręgowe obsługujące teren i miasto w jednej komórce.

9. Wszystkie wnioski inne, zgłoszone przez wybranych jak również i wymienione główne tezy nowe struktury sportu w Polsce, rozpracuje delegacja wybrana na ogólnopolską naradę.

Problem połączenia sekcji sportowych i utworzenie jednego związku danej dyscypliny nurtowały wielu aktywistów. W styczniu 1957 r. obawy działaczy sekcji bokserskiej przy WKKF budziły przede wszystkim utrata dotychczasowego dorobku sportowego, sposobu finansowania oraz kaperowanie przez bogatsze kluby z Łodzi. Lęk przed integracją okazał się na tyle istotny, że mimo działalności komisji porozumiewawczej [31; 38] oraz apelu Eugeniusza Stępnia (były prezes Łódzkiego Okręgowego Związku Bokserskiego), działacze sekcji bokserskiej z terenu województwa łódzkiego wnioskowali za zachowaniem autonomii [4]. Obawy i uprzedzenia udało się ostatecznie pokonać, ale dopiero po ogólnopolskiej naradzie [14].

Dyskusja nad modelem zarządzania sportem łódzkim trwała dłuższy okres. Jerzy Skotnicki (członek WKKF) na łamach *Głosu Robotniczego* przestrzegał przed błędami poprzedników i wprowadzaniem reorganizacji na podstawie administracyjnych decyzji. Podkreślał, że prace nad zjednoczeniem sekcji sportowych powinny być poprzedzone wspólnymi rozgrywkami mistrzowskimi, szkoleniem kadry instruktorskiej i sędziowskiej, oraz wymianą doświadczeń podczas narad. W «terenie» należałoby podjąć prace w celu utworzenia podokręgów w niektórych dyscyplinach, m.in. w Pabianicach, Piotrkowie Tryb., Tomaszowie Maz., Zgierzu i Kutnie [32].

Koniec 1956 oraz styczeń 1957 r. był czasem narad regionalnych, ale przede wszystkim okresem, w którym komuniści kończyli przygotowywania do ogólnopolskiej narady aktywu sportowego. Przy KC PZPR powołano Komisję Sportu i Turystyki. Jej członkowie spotykali się z pracownikami wojewódzkich komitetów kultury fizycznej w celu selekcji delegatów na naradę centralną. Przy strukturach wojewódzkich PZPR również powoływano komisje sportu i turystyki. W lutym 1957 r. powstała Komisja ds. Sportu i Turystyki przy KŁ PZPR (przewodniczący Józef Milanowski) [57], a miesiąc później powołano analogiczną przy Komitecie Wojewódzkim (KW) PZPR (przewodniczący Mieczysław Augustyniak) [17]⁶. Z inicjatywy komisji przy KW PZPR we wszystkich powiatach i miastach województwa łódzkiego odbyły się zebrania partyjnego aktywu sportowego. Ich konsekwencją było utworzenie w komisjach propagandowych przy komitetach powiatowych PZPR zespołów sportu i turystyki, m.in. w Sieradzu, Piotrkowie Tryb. i Zgierzu [17].

28 i 29 lutego 1957 r. w Warszawie odbyła się narada aktywu sportowego [67]. Wśród obradujących 300 działaczy byli przedstawiciele regionu łódzkiego. Do prezydium narady powołano Z. Lisa z Łodzi oraz Z. Millera z województwa łódzkiego [5; 75]. Podczas narady tradycyjnie już poddano krytyce działalność władz w sporcie, po czym podjęto decyzje, które zmieniały strukturę organizacją sportu w Polsce. Zrzeszenia, społeczne sekcje przy komitetach kultury fizycznej i koła sportowe zostały zastąpione reaktywowanymi związkami sportowymi i klubami, którym przywracano osobowość prawną oraz powołano federacje branżowe klubów.

Efektom krajowej narady sportowców było odtwarzanie struktur okręgowych związków sportowych. W środowisku łódzkim największe kontrowersje budziły obawy przed zjednoczeniem struktur województwa z analogicznymi w samej Łodzi. Prezentowane wcześniej rozterki środowiska bokserskiego stały się tematem obrad wielu innych sekcji sportowych [17; 35; 45; 74; 79]. To one wymusiły współdziałanie WKKF i ŁKKF. Pomimo tego do połowy 1957 r. przy ŁKKF funkcjonowały sekcje: zapasów, narciarstwa, szermierki i pływania [34]. W styczniu 1958 r. komitetom kultury fizycznej podlegało 25 okręgowych związków sportowych [70]. Proces powoływania okręgowych związków w województwie łódzkim zakończył się dopiero 11 lutego 1958 r., wraz z reaktywowaniem Łódzkiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki [20; 63]. Na tempo przeobrażeń wpłynął sposób finansowania przez GKKF i centrale związkowe, który dotyczył tylko związków sportowych.

Przemiany w ruchu sportowym umożliwiały klubom powrót do tradycyjnych nazw i barw klubowych, oraz rehabilitację działaczy sportowych. Proces ten w województwie łódzkim nie odbiegał od zasadniczego nurtu. Wcześniejsze powroty do tradycyjnych nazw i barw były możliwe tylko dla kół sportowych wywodzących się z środowiska robotniczego. Już w 1955 r. do starych nazw powróciły m. in. «Boruta» w Zgierzu (wówczas ZS «Unia»), «Concordia» Piotrków Tryb. (dotychczas KS «Unia»), «Lechia» Tomaszów Maz. (dotychczas ZS «Sparta»). Kołom wywodzącym się z «drobnomieszczańskich» środowisk odmawiano tej sposobności, m. in. Kołu Sportowemu «Sparta» Radomsko (dawniej «Czarni») czy Kołu Sportowemu «Sparta» Pabianice (wcześniej «Pabianickie Towarzystwo Cyklistów») [7].

Ogólnopolska narada z lutego 1957 r. ułatwiła prawie wszystkim klubom i stowarzyszeniom powrót do tradycji. W środowisku łódzkim proces ten zainicjowały już w lutym 1957 r. kluby sportowe «Społem» [21],

⁶ W skład Komisji weszli: Mieczysław Augustyniak (przewodniczący), Król Janusz (sekretarz), Józef Okoński, Jan Skotnicki, Leonard Janowski, Władysław Michałowski, Jerzy Pyrkosz, Witold Gumiński, Edmund Łuczak, Witold Kondraciuk, Julian Uznański, Zdzisław Królewski.

«Metalowiec» [24] i «Energetyk» [25, 36]. W kolejnych miesiącach do swoich «starych» nazw wróciły: Robotniczy Klub Sportowy «Widzew» Łódź [18], Klub Sportowy «Tramwajarz» w Łodzi [19; 41], Klub Sportowy «Orkan» w Łodzi [27; 61], Łódzki Klub Sportowy, czyli ŁKS [27, 44] oraz «Pabianickie Towarzystwo Cyklistów» [59]. Z danych statystycznych Departamentu Organizacyjnego GKKF wynika, że w maju 1957 r. w Łodzi zalegalizowano działalność 21 klubów, natomiast na terenie województwa 15 [3]. Pod koniec 1957 r. liczba klubów sportowych wzrosła w Łodzi do 22, a na prowincji do 54 klubów sportowych i 555 ludowych zespołów sportowych (LZS) [6].

Sposobność przekształcenia w kluby uzyskały koła, które nie miały wcześniejszych tradycji [48]. W styczniu 1957 r. 24 związkowe koła z Łodzi wyrażały chęć przekształcenia w klub sportowy z osobowością prawną [13]. Wkrótce proces objął teren Łodzi, m.in. Związkowy Klub Sportowy «Budowlani» [26], Spółdzielczy Klub Sportowy «Społem» [64], a także województwa łódzkiego, m.in. «Wieluński Klub Sportowy» Wieluń [15], Konstantynowski Klub Sportowy «Włókniarz» [28], Robotniczy Klub Sportowy «Włókniarz» Pabianice [29].

Nadzieje na demokratyzację ruchu sportowego obudził apel do działaczy sportowych, których odsunięto po 1949 r., nawołujący do powrotu i włączenia się w «dzieło naprawy» [53]. Przy ŁKS «Włókniarz» powołano Radę Seniorów. Byli w niej m.in. [Jan] Jarkiewicz, [Henryk] Lubawski, [Wacław] Taubwurcel, [Zenon] Sienkiewicz i [Edward] Mühlen, usunięci działacze, którzy teraz reorganizowali ŁKS [50; 61; 73]. Rady seniorów działające przy łódzkich klubach były jednocześnie komisjami rehabilitacyjnymi. W województwie rehabilitacją działaczy i klubów kierowała od listopada 1956 r. komisja rehabilitacyjna przy WKKF [9]. Jeden z pierwszych jej wniosków dotyczył «Pabianickiego Towarzystwa Cyklistów» [60].

Zarówno tempo, jak i kierunek zachodzących zmian podlegały ciągłej i ścisłej kontroli aparatu partyjnego. Przychylności władz nie zyskała na przykład wizja reaktywacji Towarzystwa Gimnastycznego (TG) «Sokół». Widziano w niej kontrpropozycję do projektowanego przez Komisję do Spraw Młodzieży przy KC PZPR powołania Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej (TKKF). Sytuacji TG «Sokół» nie poprawiało nawet duże zaangażowanie społeczne. 3 lutego 1957 r. sekcja gimnastyki przy GKKF wezwała do reaktywacji gniazd sokolich. Środowisko łódzkich sokolów na apel odpowiedziało już 7 lutego. Komitet Organizacyjny Reaktywowania Sekcji Gimnastyki TG «Sokół» przy WKKF w Łodzi zaapelował do byłych członków «Sokoła» o «zgłaszanie swej gotowości do pracy» [71]. Zwolennikiem odradzania ruchu sokolego był przewodniczący sekcji gimnastyki przy WKKF w Łodzi Antoni Lindner (od 1948 r. działacz Łódzkiego Okręgowego Związku Gimnastycznego). Zobowiązywał on łódzkich delegatów, by na Ogólnopolskiej Naradzie Aktywu Sportowego przedstawili wniosek o «reaktywowanie organizacji „Sokół”» [11]. Na apel Komitetu Organizacyjnego Reaktywowania TG «Sokół» w województwie łódzkim gotowość do współpracy wyraziło 411 przedwojennych druhów z Łodzi, Pabianic, Zgierza oraz Sieradza [30, 58, 46]. Wizja trudnej do nadzorowania przez komunistów organizacji była nie do zaakceptowania. Podjęte przez władze działania deprecjonujące środowisko «Sokoła» oraz groźby sankcji prawnych za nielegalną działalność zahamowały proces restytucji gniazd sokolich [52]. Organizacją odpowiedzialną za masowe wychowanie fizyczne, według komunistów, miało zostać Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej. Utworzone w kwietniu 1957 r. zostało poparte także przez środowisko sokole [2; 65]. Zarówno w komitecie organizacyjnym, jak i późniejszym ZW TKKF zasiedli członkowie byłego TG «Sokół» (m. in. Antoni Lindner) [1]. Ostatecznie struktury wojewódzkie TKKF w Łodzi powołała 29 czerwca 1957 r. Konferencja Wojewódzka Założycieli Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej, która wyłoniła ZW TKKF w Łodzi (z prezesem Edmundem Łuczakiem) [10; 23]⁷.

Przełom 1957 i 1958 roku pozbawiał złudzeń co do zmian w polskim sporcie. Obawy Antoniego Lindnera spełniły się: «[P]o przestudiowaniu tez do dyskusji, zorientowałem się, że wielkich zmian w sporcie nie będzie, zajdą jedynie zmiany w nazwie» [11]. Po ustabilizowaniu sytuacji w kraju PZPR podjęło kroki mające na celu przejęcie pełnej kontroli nad ruchem sportowym. W grudniu 1957 r., podczas narady działaczy sportowych z członkami partii, Józef Morawiecki (członek BP KC PZPR) jasno wskazywał dążenie PZPR do pełnej kontroli: «Konieczne jest wzmocnienie roli partii w ruchu sportowym». Wykorzystane w tym celu miały zostać komisje do spraw turystyki i sportu [51] oraz zespoły partyjne tworzone przy wszystkich organizacjach sportowych.

Podsumowanie. Sport w komunistycznych państwach totalitarnych, podobnie jak i inne dziedziny życia społecznego, pozostawał w ścisłej korelacji ze zmianami politycznej rzeczywistości. Po 1956 r. rozbudowano

⁷ Wyłoniony 15-osobowy zarząd został upoważniony do uzupełnienia potrzebnej liczby osób (25-30 osób) z terenu, a następnie wybrania prezydium.

nadzieje na demokratyzację życia społecznego. Zdając sobie sprawę z konieczności dokonania modyfikacji, władze partyjne oraz kierownictwo GKKF pozwoliło na falę krytyki. Jednak czas, kierunek i tempo przemian pozostawało pod ścisłą kontrolą komunistów. Wkrótce środowisko sportowe podjęło proces reaktywacji społecznego ruchu sportowego, lecz w granicach wytyczonych przez polityczne realia. Proces ten objął cały kraj. Regionalne różnice wynikały z lokalnych uwarunkowań charakteru, ale nie zmieniały ogólnego obrazu przemian. Województwo łódzkie podążało w głównym nurcie przeobrażeń. Do pracy w ruchu sportowym wrócili, do niedawna uznawani za wrogów klasowych, przedwojenni działacze. Ich rehabilitację przeprowadzały rady seniorów (Łódź) oraz komisja rehabilitacyjna przy WKKF (województwo). Klubom przywrócono osobowość prawną, tradycyjne nazwy i barwy klubowe, a kołom bez tradycji sportowych umożliwiono powołanie klubów. Restytucja polskich związków sportowych umożliwiła reaktywację związków okręgowych. W województwie łódzkim działacze sportowi dodatkowo musieli się zmierzyć z dylematem liczby związków. Ostatecznie zwyciężyła opcja jednego związku dla Łodzi i województwa łódzkiego. Organizacjom uznanym za trudne do nadzorowania, nawet mimo społecznego poparcia, zakazano działalności (TG «Sokół»). Proces zmian napotykał na przeszkody. W regionie łódzkim głównym ich źródłem było współistnienie dwóch komitetów kultury fizycznej, a przede wszystkim walka o zachowanie apanaży etatowych pracowników komitetów.

Źródła i literatura

1. *1957–1967 X lecie TKKF na Ziemi Łódzkiej*. (1967). Łódź: TKKF. S. 4.
2. 3 maja powstanie Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej. (1957, 15 kwietnia). *Przegląd Sportowy*. Nr 54. S. 2.
3. 511 klubów zarejestrowały już Rady Narodowe. (1957, 21 maja). *Przegląd Sportowy*. 75. S. 2.
4. Aktyw bokserski województwa opowiedział się za odrębnym związkiem. (1957, 8 stycznia). *Dziennik Łódzki*. 6. S. 6.
5. Aktyw sportowy radzi. (1957, 28 lutego). *Przegląd Sportowy*. 28. S. 1.
6. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 24, Kultury w Polsce w roku 1957. Dane statystyczne. Pisma okólne, biuletyn informacyjny, notatki służbowe, sprawozdania zbiorcze. 1956–1958. K. 1, Biuletyn informacyjny. Kultura fizyczna w Polsce w roku 1957. Dane statystyczne. Tabela 1.
7. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 118/4. Cz. 2, Protokoły Prezydium WKKF Łódź, 1955. K. brak, Informacja odnośnie przyjmowania nazw przez Koła Sportowe na terenie województwa łódzkiego.
8. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 118/12, Protokół Prezydium WKKF Łódź. K. brak, Protokół z pierwszego posiedzenia Komitetu Kultury Fizycznej odbytego w dniu 13.IX. 56 r.
9. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 132/43, Protokoły z posiedzeń plenum prezydiów WKKF, Plenum Zarządu Gł. Pol. Zw. Mot. i inne (1951). K. brak, Protokół z posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Kultury Fizycznej w Łodzi w dniu 9.XI. 1956 r. pkt. 3.
10. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 172/153, Protokoły z plenów i prezydiów Woj. KKF 1957. K. 125, Protokół z posiedzenia Woj. Kom. Kult. Fiz. odbytego dnia 12. VII. 57 r.
11. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 172/153, Protokoły z plenów i prezydiów Woj. KKF 1957. K. 147, Protokół z posiedzenia WKKF z udziałem delegatów na Krajową Radę Aktywu Sportowego w Warszawie odbytego w dn. 22.II.57 r.
12. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 172/153, Protokoły z plenów i prezydiów Woj. KKF. K. 166, Notatka służbowa dla dyrektora Departamentu Wyszkołeni Sportowego w sprawie lustracji ŁKKF i WKKF w Łodzi, przeprowadzonej przez naczelnika Jerzego Romana i st. inspektora Eugeniusza Karpowa w dn. 22–24.I.57 r.
13. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej. Sygn. 172/153, Protokoły z plenów i prezydiów Woj. KKF. K. 171, Wykaz Kół Sportowych projektujących przejście na Kluby Sportowe z odpowiedzialnością prawną.
14. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki. Sygn. 3/314, Kontrola jednostek podległych i nadzorowanych. Okręgowe Związki Bokserskie Bydgoszcz, Katowice, Koszalin, Łódź, Olsztyn, Opole, Wrocław. Kontrole przeprowadzone przez GKKFiT w WKKFiT. Protokół, zalecenia pokontrolne, sprawozdania, wycinki prasowe, oświadczenia, wyjaśnienia. 1956–1961. K. brak paginacji, Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Łódzkiego Okręgowego Związku Bokserskiego w dn. 26.VI.–2.VII.1958 r. i 9. VII.1958 r. przez st. insp. WKKF w Łodzi ob. Grabowską D., Panfila M.
15. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki. Sygn. 8/429, Kontrole klubów sportowych województwa łódzkiego. Zarządzenia pokontrolne, sprawozdania, korespondencja 1958–1960. K. brak, Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności WKS Wieluń w dniu 30.V.1958 r.

16. Archiwum Państwowe w Łodzi, Komitet Łódzkiej Polskiej Partii Robotniczej. Sygn. 2564, Materiały turystyki i sportu (protokół narad aktywu, opinie o aktach prawnych, informator komitetu okręgowego Wyścigu Pokoju. K. 2, Protokół z narady aktywu sportowego m. Łodzi odbytej w dniu 7.XII.1956 r. w sali Prezydium Rady Narodowej.
17. Archiwum Państwowe w Łodzi, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Łodzi. Sygn. 1306, Komisja Sportu i Turystyki (plan pracy IV kwartał 1957 roku oraz sprawozdania z działalności komisji klubów i związków sportowych). 1957–1958. K. 5, Sprawozdanie z działalności Komisji Sportu i Turystyki przy KW PZPR w Łodzi.
18. Archiwum Państwowe w Łodzi, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Łódź Śródmieście, Wydział Spraw Wewnętrznych. Sygn. 865, Robotnicze Towarzystwo Sportowe «Widzew» (statut, powstanie, protokoły z posiedzeń, kontroli, korespondencja) 1957–1964. K. 209, Protokół kontroli Stowarzyszenia Robotnicze Towarzystwo Sportowe «Widzew» przeprowadzonej w dniach 13–15 VI 1961 r. przez insp. Wydziału Spraw Wewnętrznych – Prezydium dzielnicowej Rady Narodowej Łódź – Widzew, ob. Ireneusza Bajerskiego na podstawie upoważnienia z dnia 12.VI.1961 r. L.dz.I-8/18/61.
19. Archiwum Państwowe w Łodzi, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Łódź Śródmieście, Wydział Spraw Wewnętrznych. Sygn. 751. Akta Klubu Sportowego «Tramwajarz» 1957–1966. K. 233. Sprawozdanie.
20. Archiwum Państwowe w Łodzi, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Łódź Śródmieście, Wydział Spraw Wewnętrznych. Sygn. 766. Sprawozdanie Łódzkiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki 1958 r.
21. Archiwum Państwowe w Łodzi, Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi. Sygn. 1301. Sprawozdania z zakresu kultury fizycznej 1953–1959. K. 93. Informacja Łódzkiego Komitetu Kultury Fizycznej z działalności Klubów i Związków Sportowych.
22. Archiwum Państwowe w Łodzi, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej i Urząd Wojewódzki w Łodzi. Sygn. 682. Protokół Nr XXXIII posiedzenia Prezydium WRN z dnia 28 sierpnia 1956 r. K. brak, Uchwała Nr XXXIII/342 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi w sprawie powołania Wojewódzkiego Komitetu Kultury Fizycznej w Łodzi.
23. Archiwum Państwowe w Łodzi, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej – Zarząd Wojewódzki w Łodzi. Sygn. 41/17. Protokoły z posiedzenia Prezydium i posiedzeń plenarnych 1957–1967. K. 6. Protokół z Konferencji Wojewódzkie Założycieli Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej odbytej w dniu 29.VI. br. w sali Konferencyjnej Zarządu Wojewódzkiego Związku Samopomocy Chłopskiej przy ul. Narutowicza Nr 59 z następującym porządkiem obrad.
24. Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Urząd Miasta Łodzi, Wydział Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, sygn. 188/3, Związkowy Klub Sportowy «Metalowiec» w Łodzi. Nr rej. 6, za okres 1958–1995. K. 3. Sprawozdanie z przebiegu działalności Związkowego Klubu Sportowego «Metalowiec» za okres od dnia 15 lutego 1957 do dnia 31 grudnia 1957 r.
25. Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Urząd Miasta Łodzi, Wydział Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki. Sygn. 188/6. Klub Sportowy «Energetyk» w Łodzi. Nr rej. 6, za okres 1957–1996. K. 1. Protokół z pierwszego posiedzenia Zarządu Klubu Sportowego «Energetyk» odbytego w dniu 20 lutego 1957 r.
26. Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Urząd Miasta Łodzi, Wydział Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki. Sygn. 188/8. Klub Sportowy «Budowlani» w Łodzi za okres 1957–1995. K. 2. Protokół z zebrania zasłużonych działaczy sportowych w celu założenia Klubu Sportowego «Budowlani». Odbytego w dniu 1 marca 1957 r.
27. Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Urząd Miasta Łodzi, Wydział Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki. Sygn. 188/9. Łódzki Klub Sportowy za okres 1957–1996. K. 6. Protokół z przeprowadzonej w dniu 26 marca 1958 r. lustracji stowarzyszenia Pm. Łódzki Klub Sportowy z siedzibą w Łodzi przy ul. Zakątnej Nr 82.
28. Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Urząd Miasta Łodzi, Wydział Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki. Sygn. 188/63. Konstantynowski Klub Sportowy «Włókniarz» za okres 1957–1978. K. 12. Protokół z Walnego Zebrania członków Koła Sportowego «Włókniarz» i Koła Sportowego «Start».
29. Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Urząd Miasta Łodzi, Wydział Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki. Sygn. 188/94, Międzyzakładowy Robotniczy Klub Sportowy «Włókniarz» w Pabianicach za okres 1957–1973. T. I.
30. Bogusz, A. (1995). *Sokolstwo Łódzkie 1905–1995*. Łódź: Muzeum Historii Miasta Łodzi. S. 107.
31. Czy dojdzie do zjednoczenia? (1957, 7 stycznia). *Express Ilustrowany*, 5. S. 6.
32. Czy jesteś za, czy przeciw połączeniu okręgowych związków sportowych? (1956, 27 grudnia). *Głos Robotniczy*. 307. S. 4.
33. Dekret Rady państwa z dnia 18 stycznia br. stwarza lepsze warunki rozwoju kultury fizycznej w Polsce. (1956, 1 lutego). *Przegląd Sportowy*. 14. S. 2.
34. Dotychczasowe sekcje muszą utworzyć związki sportowe. (1957, 7 lipca). *Express Ilustrowany*. 160. S. 6.
35. Działacze nie mogą dojść do porozumienia, a szermierka czeka. (1957, 26 lutego). *Głos Robotniczy*. 49. S. 4.
36. «Energetyk» nawiązuje do pięknych tradycji. (1957, 9 lutego). *Dziennik Łódzki*. 34. S. 6.

37. Friszke, A. (2003). *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*. Warszawa: Iskry. S. 215–218.
38. Głosujemy za wspólnym ŁOZB. (1957, 4 stycznia). *Express Ilustrowany*. 3. S. 6.
39. Godlewski, P. (2006). *Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistości lat 1944–1956*. Poznań: Wydawnictwo AWF w Poznaniu. S. 368.
40. Jaroszewski, J. (2018). Stalinizacja sportu w województwie łódzkim w latach 1949–1956. *Kultura fizyczna. Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. 17(2). 85–100. Pobrano z: <http://dx.doi.org/10.16926/kf.2018.17.15>
41. KS Tramwajarz z osobowością prawną. (1957, 5 lutego). *Dziennik Łódzki*. 30. S. 6.
42. Lesiakowski, K. (2019). *Gomułkowska rzeczywistość. Łódź w latach 1956–1970*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. S. 128.
43. List otwarty w sprawie zwołania ogólnopolskiej narady aktywu sportowego. (1956, 24 października). *Przegląd Sportowy*. 128. S. 1.
44. ŁKS redivivus. (1957, 12 lutego). *Przegląd Sportowy*. 19. S. 2.
45. Łódzki Okręgowy Związek Szermierczy obejmuje kierownictwo i opiekę nad sportem szermierczym w Łodzi i województwie. (1957, 25 czerwca). *Głos Robotniczy*. 150. S. 4.
46. Na apel «sokoła» setki starych działaczy deklarują chęć współpracy. (1957, 23 lutego). *Dziennik Łódzki*. 46. S. 6.
47. Nad czym radził łódzki aktyw sportowy. (1956, 8 grudnia). *Dziennik Łódzki*. 294. S. 6.
48. Nowa struktura sportu związkowego. (1956, 18 października). *Express Łódzki*. 249. S. 6.
49. Nowakowski, A. (2005). *Zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1944–2001*. Rzeszów. S. 50.
50. Od poniedziałku – akcja rekrutacji członków ŁKS. (1957, 19 stycznia). *Dziennik Łódzki*. 16. S. 8.
51. Partia pomoże ruchowi sportowemu zwalczać trudności w upowszechnianiu kultury fizycznej. (1957, 16 grudnia). *Przegląd Sportowy*. 194. S. 2.
52. Pasko, A. (2012). *Sport wyczynowy w polityce państwa 1944–1989*. Kraków: Avalon. S. 195, 198.
53. Plenum GKKF przyznało rację. (1956, 26 października). *Przegląd Sportowy*. 129. S. 2.
54. Po liście otwartym i uchwale Plenum GKKF w sprawie ogólnokrajowej narady *Przegląd Sportowy* rozmawia z przewodniczącym Włodzimierzem Reczkiem. (1956, 26 października). *Przegląd Sportowy*. 129. S. 1.
55. Powrót do ŁOZPN. (1956, 7 listopada). *Dziennik Łódzki*. 267. S. 6.
56. Próchniak, L., Wróbel, J. (red.). (2006). *Łódź w latach 1956–1957*. Warszawa: IPN Oddział w Łodzi.
57. Przy KŁ PZPR powstała komisja do spraw sportu i turystyki. (1957, 27 lutego). *Dziennik Łódzki*. 49. S. 6.
58. Reaktywować czy nie? (1957, 15 lutego). *Głos Robotniczy*. 40. S. 4.
59. Reaktywowanie P.T.C. (1957, 16 lutego). *Dziennik Łódzki*. 40. S. 6.
60. Rehabilitacja działaczy PTC. (1957, 29 stycznia). *Głos Robotniczy*. 25. S. 4.
61. Reorganizacja łódzkiego sportu nabiera rozmachu. (1957, 11 stycznia). *Przegląd Sportowy*. 4. S. 2.
62. Ryba, B. (1989). *Podstawy organizacji kultury fizycznej*. Poznań: Wydawnictwo AWF w Poznaniu. S. 67.
63. Silny związek lekkoatletyczny. (1958, 12 kwietnia). *Dziennik Łódzki*. 86. S. 6.
64. SKS „Społem” reaktywowany. (1957, 20 lutego). *Głos Robotniczy*. 44. S. 4.
65. Słusznie, ale nie konkretnie. (1957, 2 marca). *Przegląd Sportowy*. 29. S. 1–2.
66. Stefanik, R. (2018). *Sportowcy w kolumnie marszowej. Organizacja socjalistycznej kultury fizycznej w Szczecinie w latach 1945–1961*. Szczecin: IPN Oddział w Szczecinie.
67. Szymański, L. (1996). *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944–1980*. Wrocław: Wydawnictwo AWF we Wrocławiu.
68. Szymański, L. (2004). *Kultura fizyczna i turystyka w polityce Polski Ludowej 1944–1989*. Wrocław: Wydawnictwo AWF we Wrocławiu.
69. Świat sportowy z napięciem oczekuje wyników krajowej narady. (1957, 24 lutego). *Przegląd Sportowy*. 27. S. 1.
70. U progu 1958 roku. (1958, 2 stycznia). *Dziennik Łódzki*. 1. S. 6.
71. W Łodzi powstał komitet organizacyjny T. G. «Sokół». (1957, 10–11 lutego). *Dziennik Łódzki*. 35. S. 8.
72. WKKF przeprowadza rehabilitację działaczy. (1956, 13 listopada). *Dziennik Łódzki*. 272. S. 6.
73. Wrócili do klubu. (1956, 12 listopada). *Express Łódzki*. 271. S. 8.
74. Wstrząsy w łódzkiej szermierce. (1957, 14 marca). *Głos Robotniczy*. 63. S. 4.
75. Z ogólnopolskiej narady aktywu sportowego. (1957, 28 lutego). *Dziennik Łódzki*. 50. S. 4.
76. Z sali obrad WKKF. (1956, 14 grudnia). *Dziennik Łódzki*. 299. S. 6.
77. Za czy przeciw połączeniu sekcji sportowych WKKF i ŁKKF. (1956, 17 grudnia). *Głos Robotniczy*. 300. S. 4.
78. Za powołaniem do życia związków okręgowych wypowiedzieli się wszyscy członkowie ŁKKF. (1956, 16 listopada). *Dziennik Łódzki*. 274. S. 6.
79. Zgoda buduje, niezgoda rujnuje, czyli o szermierzach województwa i Łodzi słów kilka. (1957, 6 lutego). *Dziennik Łódzki*. 31. S. 6.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020 р.